

geïdentificeerd kunnen worden met behulp van Vliegens *Die onze kracht ontwakende deed*.

Uiteraard zijn er graden van leesbaarheid en boeiendheid bij de opgenomen stukken. De interviews voor de enquête-commissies bezitten een hoge mate van directheid en zijn ook vanwege het vraag- en antwoordspel op zich vaak belangwekkend. Een geboren verteller als Jan Wolkers weet het dubbelinterview met Aaltje en Thomas Tijsseling, dienstmeid en schippersknecht te Lemmer, tot een bijzonder goed verhaal te maken (195). Een Amsterdamse diamantslijper doet zijn relaas van vijftien weken werkloosheid in 1899 op zeer aanschouwelijke wijze. Ten onrechte krijgt hij er mijns inziens in de inleiding (271) van langs omdat hij niet op het idee kwam de huishoudelijke arbeid van zijn vrouw over te nemen, die zelf uit werken ging (hij blijkt voortdurend bezig te zijn met was-, kook-, tafeldek- en dergelijke werkzaamheden). Het leven in de achteraf stegen van Leiden rond 1900 wordt door W. Bodrij met alle negatieve en positieve kanten geschetst in een der laatste bijdragen tot het boek. Ongetwijfeld zal het werk voorzien in de behoefte van een groter lezerspubliek kennis te nemen van representatieve documenten die een goede kijk verschaffen op de levens- en werkomstandigheden van Nederlandse arbeiders van enige generaties terug. Het is bovendien voorzien van tal van uit velerlei bron stammende illustraties.

A.F. Meilink

F.J. Lammers, *Alexander. De vergeten kroonprins* (Baarn: Hollandia, 1979, 312 blz., f39,50, ISBN 90 6045 451 0).

Een van de constante factoren in de Nederlandse geschiedenis vormt de ingewikkelde relatie tussen enerzijds de staat en de samenleving, anderzijds de stadhouders, de koningen en hun familie: de dynastie. De beoefening van de dynastieke geschiedenis werpt daarom soms verhelderend licht op liet verleden van land en volk. Een vorstenbiografie kan een fascinerend tijdsbeeld geven die zo'n studie van algemeen belang doet zijn. Aangezien in Nederland en elders in Europa op het ogenblik de belangstelling voor de geschiedenis van natie en dynastie weer toeneemt, mag bovendien worden verwacht dat zo'n studie de geschiedbeoefening in brede kring populariseert. Er bestaan dus allerlei overwegingen om in beginsel een biografie over prins Alexander der Nederlanden (1851-1884) te verwelkomen. De vergeten kroonprins Alexander die Lammers eerherstel zegt te willen bezorgen was het jongste kind van Willem III en Sophie. Evenals zijn vlotte oudste broer Willem (overleden te Parijs in 1879) en zijn tweede broer Maurits (overleden in 1850), was de teruggetrokken, schuwe Alexander lichamelijk uitgesproken zwak. Ook had hij zijn uiterlijk niet mee; Willem III moest dan ook weinig van zijn tere, foelieijke jongste zoon hebben. In tegenstelling tot prins Willem mocht Alexander dan ook wel onder de hoede van Sophie opgroeien. Zij omringde hem met haar (overdreven) zorgen, drukte haar stempel op zijn persoonlijkheid en voedde hem op in afkeer van zijn vader. Ook Sophie vond Alexander niet mooi. Op 11 februari 1873 schreef zij haar hartsvriendin Lady Malet: 'The second (Alexander) is grown nearly as tall as his brother; he is very ugly, remarkably so - and I doubt his ever getting better looking. I suppose it is intended as a punishment to me, who always was too fond of beauty'. Hoe dit ook zij, moeder en zoon waren zo intens met elkaar verbonden, dat men Alexander wel vergeleek met de klimop die zonder zijn moeder, de eik, niet kon bestaan. Inderdaad was Alexander ook als tiener afhankelijk van Sophie gebleven, omdat hij sinds zijn zestiende scheef ging groeien door een rugafwijking en daarom verpleging nodig had. Uit het sectierapport dat na Alexanders dood in 1884 werd gepubliceerd blijkt dat zijn lever beschadigd was door het ijzeren corset waarin de medische wetenschap hem

op zijn zestiende snoerde. In 1884 bleken zijn organen ook de sporen te dragen van de catastrofale bloedarmoede waaraan hij had geleden. Tot het genezen van dergelijke lichamelijke kwalen was men in de vorige eeuw niet in staat. Alexander toerde met Sophie naar badplaatsen voor waterkuren of naar de bergen voor droge lucht. Zijn met de jaren toenemende lichamelijk lijden deed hem inspanning vermijden; de tijdgenoten beschouwden zijn teruggetrokken leven als een symptoom van geestelijke mankementen. De amateurpsychiater Weitzel ontwikkelde in zijn aantekeningen daarover fraaie hypothesen. Ook in de Oranjefamilie gold Alexander als de passieve, willoze slappeling die uit bedorvenheid en luiheid zijn representatieve plicht verzaakte. Na zijn dood bezat Alexander als schrikbeeld voor de opvoeders van Wilhelmina een functie die hem tot in onze eeuw een zekere betekenis verleende.

Inderdaad maakte Alexander de indruk psychisch te lijden; hij wenste dat ook. Verschillende malen noemde hij in het openbaar zijn verdriet om de dood van moeder en broer als de reden van zijn teruggetrokken leven. Ook Lammers beschouwt Alexanders demonstraties van extreme sensibiliteit als symptomen van reëel zielelijden. Mijns inziens spreekt uit Alexanders cultivering van ziekte en rouw niet alleen een neurose, maar ook een romantisch koketteren met lichamelijk en geestelijk ongemak. Voor de romantici was een persoonlijkheid juist interessant door ziekelijk kwijnen en rouwen. Die romantische conventie maakte het Sophie mogelijk in haar correspondentie klaagzangen over ziekte en eenzaamheid aan te heffen en nog interessant gevonden te worden ook. Ook bij Sophie kwam naast werkelijk ondervonden tegenslag een curieus romantisch narcisme in haar geschriften tot uiting. Wie leed onder verdriet en eenzaamheid had immers een interessante, gevoelige persoonlijkheid. Zei Novalis ook al niet dat volkomen gezondheid alleen voor de wetenschap belangwekkend kon zijn, terwijl ziekte pas werkelijk interessant was wegens haar vermogen om de individuele persoonlijkheid reliëf te geven? Het lijkt mij niet te ver gezocht te veronderstellen dat Sophies romantische kwijnen na haar overlijden door Alexander extreem werd voortgezet. Ook in positiever opzicht droeg de zoon het stempel van de moeder. Lammers schetst hoe Alexander beseft welke plichten en taken speciaal op vorstenzoons rustten. De vorst was er voor het volk, wist hij. Men kan deze opvatting letterlijk terugvinden in het artikel dat Sophie met medewerking van Ernest Renan schreef voor de *Revue des Deux Mondes*. Ook zijn politieke belangstelling, zijn vrijzinnige opvattingen, liberale sympathieën en vaardige pen had de prins niet van een vreemde. De door Alexander geschreven reisverslagen, brieven, brochures en redes die (te) uitvoerig door Lammers geciteerd worden en uit de laatste tien jaar van 's prinses leven stammen, hebben dan ook een zeker niveau. Te weinig laat Lammers zien hoe Sophies opvoeding Alexander tegelijk vormde en misvormde. Wel verhaalt hij hoe Alexander de vendetta voortzette tussen Willem III en Sophie. De zoon ging daarbij verder dan de moeder, want hij weigerde in te gaan op Willem III's late toenadering en isoleerde zich door zijn extreem afwijzende houding jegens het staatshoofd ook binnen de politieke elite. Terwijl zijn oudste broer zich mokkend terugtrok in Parijs, sloot Alexander zich op in zijn Haagse huis, ervan overtuigd dat Nederland Sophies zoons kleineerde omdat zij het voor hun moeder hadden opgenomen. Maar Sophie had het afgekeurd dat haar oudste zoon alleen uit Parijs wilde terugkeren als hij met zijn geliefde gravinnetje in de echt mocht treden. De rusteloze, actieve vrouw zou ook weinig waardering voor Alexanders kluzenaarsleven gehad hebben, dunkt mij. Lammers streven om Alexander recht te doen wedervaren lijkt mij een te beperkt uitgangspunt voor een biografie. Zeker als een dergelijke studie op een bescheiden bronnenonderzoek berust. Vorstenlevens zijn meestal interessant wegens de actieve scheppende rol in staat en maatschappij van de hoofdpersoon. Bij Alexander was van zo'n rol geen sprake. Hij is

evenmin belangwekkend als geslaagd mecenas, wetenschapper of koopman. Een biografie over een persoon van zo beperkt belang is vanaf het begin een waagstuk, te meer als de auteur niet over een behoorlijke hoeveelheid bronnen beschikt en zich evenmin grondig in de beschikbare historiografie verdiept. Wellicht moet men Lammers eigenlijk niet verwijten dat zijn studie geen geslaagde bijdrage geworden is voor de historiografie - wel beschouwd is een studie over een dergelijk onderwerp van meet af aan tot mislukking gedoemd.

CA. Tamse

Jan Bank, Martin Ros en Bart Tromp, ed., *Het eerste jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers, 1979, 364 blz., f42,50, ISBN 90 295 2300 x).

Een nieuw periodiek verschijnend orgaan op het terrein dat mede door het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* en het *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland* wordt bestreken. De redacteurs motiveren de uitgave in hun Inleiding met de behoefte aan verbinding van de ontwikkeling der politieke theorie met historische analyse, waar de hernieuwde belangstelling voor de geschiedenis van arbeidersbeweging en socialisme in Nederland zich doorgaans tot de geschiedschrijving zelf beperkt. Bovendien willen zij de volle aandacht schenken aan 'de brede hoofdstroom van het democratisch socialisme', waarbij zij opmerken dat aandacht en sympathie recentelijk vooral gereserveerd bleken te zijn voor 'de opkomende arbeidersbeweging in haar fase van revolutionaire strategieën' en voor 'anarchisme, communisme en de varianten daarvan' (8). Mogen wij hierin een verwijzing zien naar de publikaties in het - niet genoemde - *Jaarboek* dat sinds 1976 bij de Sun te Nijmegen verschijnt of steekt de redactie hier de hand in eigen boezem, gezien de omstandigheid dat althans een van haar leden (M. Ros) een exuberante belangstelling juist ook op de aangestipte gebieden aan de dag pleegt te leggen? Maar in ieder geval willen de schrijvers het 'brandscherm' opgetrokken zien dat rondom 1966 is neergelaten en dat de onbelemmerde visie op het verleden der socialistische beweging naar hun mening bemoeilijkt.

Het hoofdthema van het eerste jaarboek is de crisis van de verzorgingsstaat, waaraan een drietal bijdragen (van H. Daudt, L. de Wolff en K. Koch) zijn gewijd. De tweede van de genoemde auteurs houdt zich daarbij in het bijzonder bezig met de aspecten van een neocorporatisme. Een belangrijke historische bijdrage in dit kader leverde wijlen G.M. Nederhorst over de totstandkoming van het Plan van de Arbeid in 1936, waarin concreet aangegeven wordt welke figuren uit de kring der SDAP van oudere of jongere generatie in de jaren dertig hier een rol hebben gespeeld (109 vlg.).

Een tweede rubriek beslaat de lotgevallen van socialistische partijen onder communistische heerschappij in Oost-Europa - het eerste jaarboek beperkt zijn terrein niet uitsluitend tot Nederland, zoals in de Inleiding ook gesteld wordt. Op het gebied van de Nederlandse geschiedenis daarentegen liggen de biografische schetsen die hier opgenomen zijn. In de eerste plaats is er die van IJ. Botke gewijd aan de geestelijke vader van de sociaal-democratie in Nederland: Franc van der Goes (1859-1939), een voortreffelijk stuk gebaseerd op grondige archiefstudie (138 vlg.). Niet alleen de kwaliteiten maar ook de beperkingen van de beschrevene worden duidelijk gedemonstreerd. Een opmerking moge zijn dat ten onrechte gesuggereerd wordt (148) dat Van der Goes in 1891 bij de Kamerverkiezingen kandidaat zou zijn geweest in enig Fries district. Overigens kan hij allerminst gelden als prototype van wat de redactie 'de brede hoofdstroom van het democratisch socialisme in